

Hoe de hertog van Brabant voet aan de grond kreeg in Sint-Michielsgestel

Martien van Asseldonk

1. Inleiding

Hoe en wanneer de hertog van Brabant gezag verwierf in Sint-Michielsgestel is nog altijd onduidelijk. In 2002 stelde ik voor dat de hertog een schepbank in Sint-Michielsgestel stichtte en dat de heer van Herlaar vervolgens bezittingen aan de hertog opdroeg, om vervolgens met dat goed vermeerderd met de heerlijke rechten in Sint-Michielsgestel beleend te worden. De belangrijkste heerlijke rechten zijn de openbare rechtspraak en het gezag over de gemene gronden. Omdat Herlaar en Sint-Michielsgestel niet genoemd worden in de leenboeken van de hertog van Brabant die vanaf 1312 bewaard zijn gebleven, zou die leenband dan weer voor 1312 verbroken moeten zijn.¹

In zijn proefschrift besteedt Alois van Doornmalen opnieuw aandacht aan deze kwestie. Hij schrijft dat Sint-Michielsgestel een leen was van de hertog van Brabant, kennelijk mijn hypothese volgend, en trekt daar de conclusie uit dat de Van Herlaars dat Sint-Michielsgestel voor 1315 niet onder het gezag van de heer van Herlaar stond, want de Van Herlaars hadden geen leenband met de hertog van Brabant. Van Doornmalen schrijft: 'Pas in de veertiende eeuw is er een aantoonbare relatie tussen de heerlijkheid Herlaar en Gestel, maar dan is Van Horne heer van Herlaar.' En: 'Van Asseldonk dateert het samenvoegen van de heerlijkheid Herlaar met Gestel tot een gezagsgebied dan ook na de verkoop van Herlaar (1315).'²

Van Doornmalen heeft het door mij voorgestelde scenario niet goed begrepen, want ik stelde voor dat de heer van Herlaar al voor 1312 een leenband met de hertog van Brabant aanging en bij die gelegenheid beleend werd met de heerlijkheid, die zowel Herlaar als Sint-Michielsgestel omvatte. Het proefschrift van Van Doornmalen was voor mij aanleiding om eens opnieuw naar de komst van de hertog van Brabant in Sint-Michielsgestel te kijken, waarvan verslag.

De gemene gronden

Op afbeelding 1 is de situatie in kaart gebracht wat betreft het gezag over de gemene gronden in de veertiende eeuw. Naast het eigengoed van de heer van Herlaar aan de grens met Vught (rood op de kaart), kunnen we drie gebieden onderscheiden. Ten oosten van de Dommel en ten zuiden van de kerk van Sint-Michielsgestel bevond zich een deel van de Bodem van Elde. De hertog van Brabant had deze gemeint in 1314 uitgegeven aan de gerechtigden.³ Het gebied ten westen en zuiden van de Dommel, de There Heide, was van de heer van Herlaar.⁴ We mogen aannemen dat het gebied ten noorden van

¹ Van Asseldonk, *De Meierij*, 456-460.

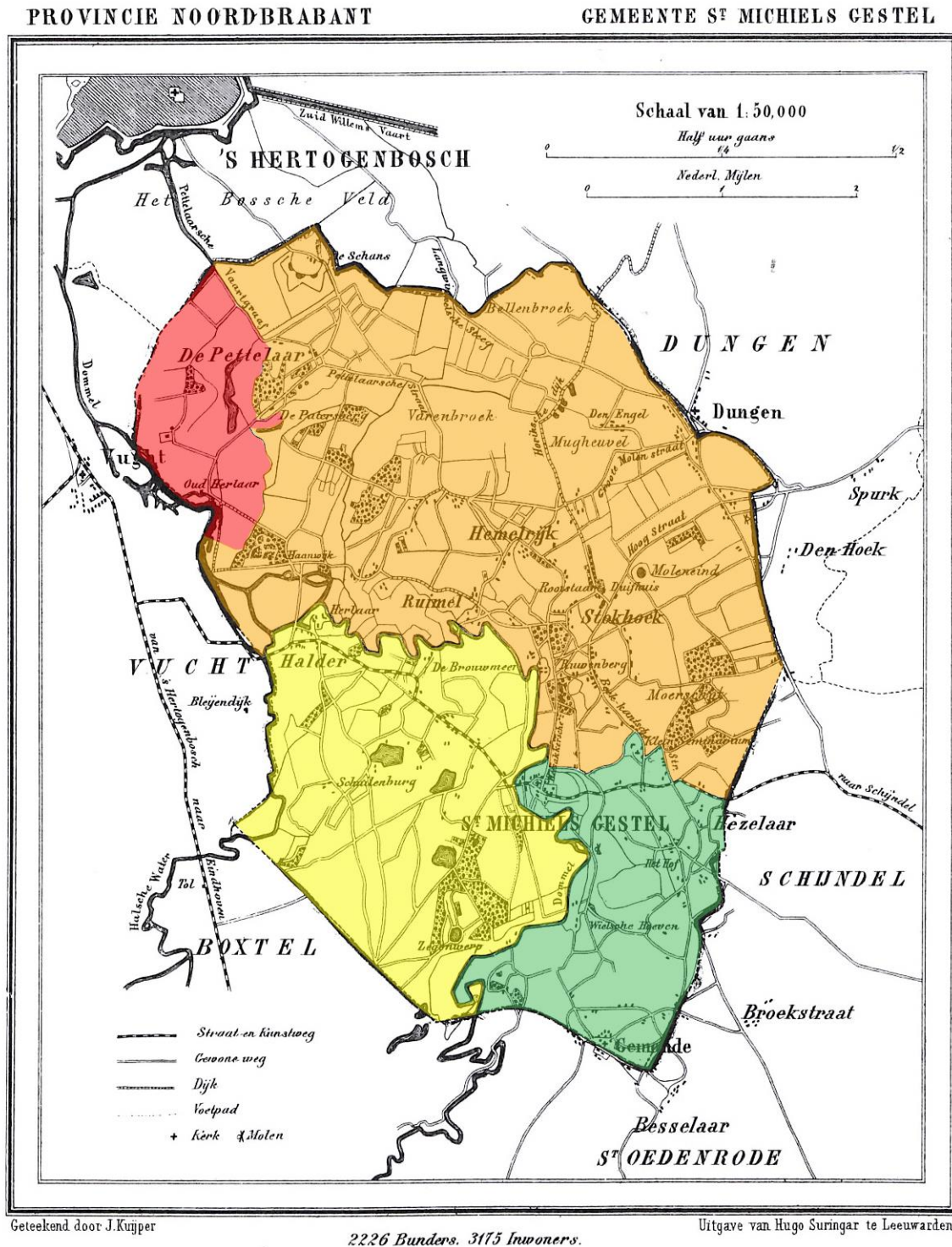
² Van Doornmalen, *De Herlaars*, 147.

³ Enklaar, *Gemeene gronden*, 77-80 nr. 46 d.d. 1314 juni 13.

⁴ In 1381 beloofde de heer van Herlaar aan zijn lieden 'van Nijehelair, van Thede ende van Gestel tot Maesbrugxken thoe' dat hij deze gemeint niet zal verkopen, zie: Enklaar, *Gemeene gronden*, 80-82 d.d. 1381 november 17. In 1540 werd deze heide verdeeld tussen Sint-Michielsgestel en Boxtel en daarbij werd een nieuwe grens vastgesteld, zie: WBA Bergen op

deze twee gemeentes ook onder het gezag van de heer van Herlaar behoorde, gezien de ligging en omdat de heer van Herlaar daar nieuwe erven uitgaf.⁵

Afbeelding 1. Een benadering van de situatie in Herlaar en Sint-Michielsgestel na 1231

Zoom, ARR, inv. nr. 2659 d.d. 1540 februari 27; BHIC, Toegang 1791, OAA Boxtel, inv. nr. E261-E274, Rekeningen van de gezworenen van de Halderhei, 1718-1807.

⁵ Spierings, 'De laatste gezworene', 5.

In 1340 en later inde de hertog in Sint-Michielsgestel cijznen. Uit de hoeveelheid cijnsgoed in dat jaar (476 bunder) en een vergelijking met andere plaatsen kan afgeleid worden dat de hertog in 1340 al decennialang nieuwe erven uitgaf.⁶ Die 476 bunder was meer dan de helft van het Sint-Michielgestelse deel van de Bodem van Elde. Dit betekent dat niet al dit cijnsgoed in Sint-Michielsgestel lag. Waar dan wel? In het cijnsboek van Sint-Michielsgestel van 1646-1696 worden de cijnsgoederen uitvoerig beschreven.⁷

Tabel 1. Overzicht van de cijznen die de hertog van Brabant in 1646-1696 inde in Sint-Michielsgestel.

Ligging	Aantal cijznen vastgesteld in:	
	Oude Penningen	Nieuwe penningen
Bodem van Elde, Schijndel ⁸	0	50
Bodem van Elde, Boxtel ⁹	0	10
Bodem van Elde, Sint-Oedenrode ¹⁰	0	13
Bodem van Elde, Gemonde ¹¹	0	19
Bodem van Elde (niet nader geduid)	0	3
Bodem van Elde, Sint-Michielsgestel ¹²	0	3
Den Dungen ¹³	1	7
Het noorden van Sint-Michielsgestel ¹⁴	15	3
There Heide, Sint-Michielsgestel ¹⁵	0	7

De conclusie is dat de hertog zijn cijznen voor de Bodem van Elde in Sint-Michielsgestel liet afdragen. De cijznen werden vastgesteld in oude dan wel nieuwe Leuvense penningen. Nieuwe Leuvense penningen werden vanaf rond 1210 geslagen, maar de oude penningen bleven daarna nog wel in gebruik.¹⁶ De cijnsgoederen die in de Bodem van Elde lagen werden allemaal belast met nieuwe penningen. De cijnsgoederen in de There Heide ook. Maar uit de cijnsgoederen gelegen in het noorden van Sint-Michielsgestel werd veelal in oude penningen betaald.

⁶ Van Asseldonk, *De Meerij*, bijlage 25.

⁷ BHIC, Toegang 9, ARRGD, inv. nr. 242, cijnsboek van Sint-Michielsgestel (1646-1696).

⁸ Toponiemen: Oetelaar en Hollaar (24x), Broekstraat (7x), Schyndel (zonder nadere aanduiding) (5x), Lutteleind (3x), Bodem van Elde (3x), Elschot (2x), Hermalen (2x), Myldoorn (2x), Woud (1x), Baars (1x), Liessent (1x) en Hezeakker (1x).

⁹ Toponiemen: Munsel (7x), Bodem van Elde (2x), Elsbroek (1x) en Boxtel (zonder nadere aanduiding) (1x).

¹⁰ Toponiemen: Berselaar (8x), Olland (4x) en Bodem van Elde (1x).

¹¹ Toponiemen: Gemonde (zonder nadere aanduiding) (9x), Hoog Gemonde (2x), Broekstraat (3x), Laag Gemonde (1x), Gemonde bij de kerk (1x), Gemonde onder Sint-Michielsgestel (1x) en Gemonde onder Boxtel (1x).

¹² Toponiemen: Bij de kerk (1x), Wielse Hoef (1x) en bij de Schutsboom (aangegeven op de kaart van De Weijer uit 1769 aan de zuidgrens bij Gemonde) (1x n.p.).

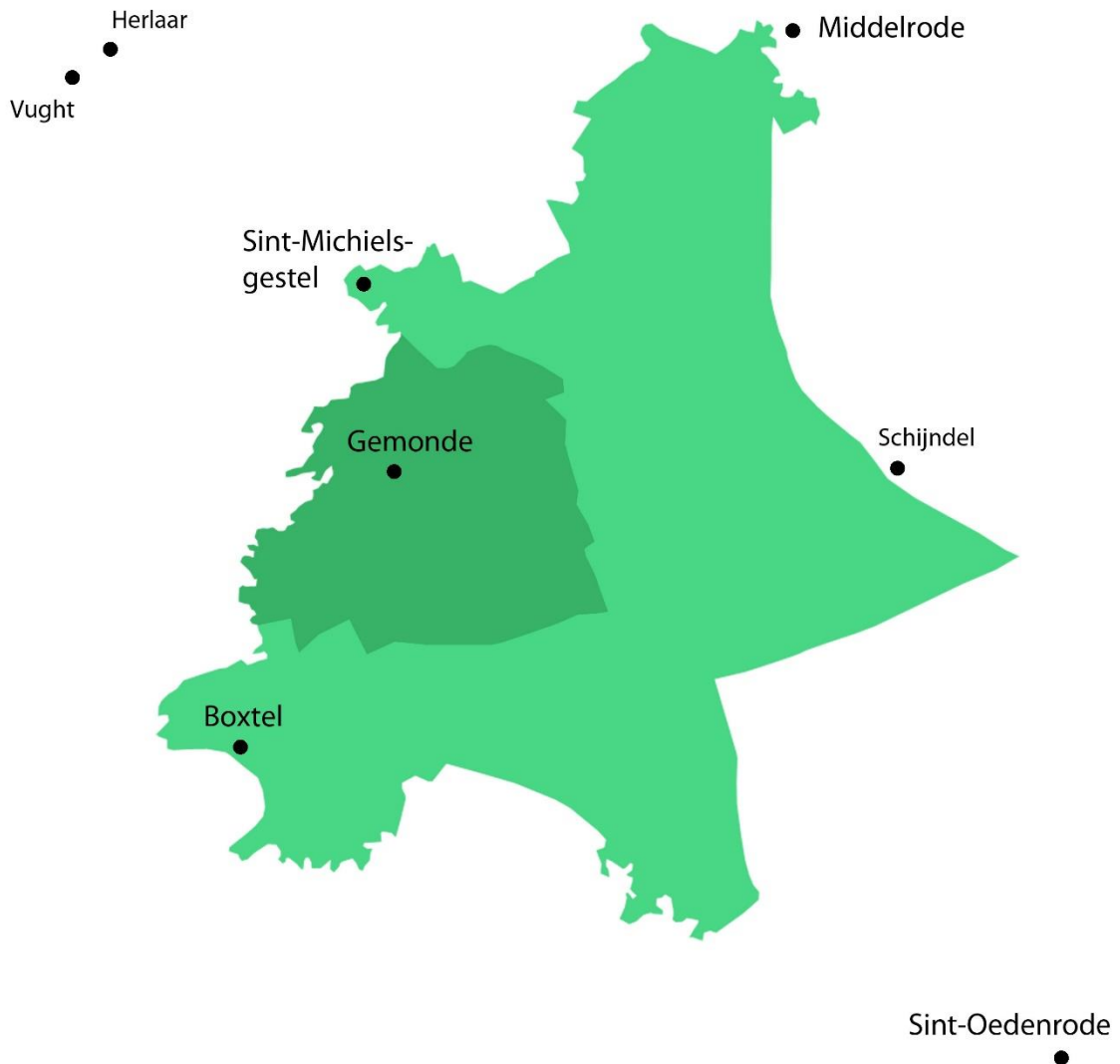
¹³ Toponiemen: Woud (3x n.p.), Den Dungen (niet nader geduid, 2x n.p. en 1x o.p.), Sporkt (1x n.p.), Eikendonk (1x n.p.).

¹⁴ Toponiemen: Ruimel (5x o.p.), Hezelaar (5x o.p.), Pleyen (2x n.p.), Hoerink (= Horzik) (1x o.p.), Ruwenberg (1x o.p.), Haanwijk (1x o.p.), Mudakker (1x o.p.), Tussen Den Dungen en Sint-Michielsgestel (1x o.p.) en Hoogstraat (1x n.p.).

¹⁵ Toponiem: Thede (7x).

¹⁶ Van Asseldonk, 'Census Domini Ducis', 47-54.

Afbeelding 2. De Bodem van Elde naar een kaart van Hendrik Verhees uit 1802.¹⁷

Waarom inde de hertog van Brabant zijn cijzen niet in een plaats als Gemonde, dat meer centraal in de Bodem gelegen was? Als we op afbeelding 2 naar de ligging van Sint-Michielsgestel kijken dan is duidelijk dat het hier een bewuste strategie van de hertog achter stak. De hertog had in 1231 het graafschap Rode gekocht en daarmee gezag verworven over de inwoners van onder andere Sint-Oedenrode, Schijndel en Middelrode. De hertog matigde zich daarmee ook het gezag aan over de gemene gronden waarin deze lieden gerechtigd waren, waaronder de Bodem van Elde. Maar de Bodem werd ook gebruikt door onderdanen van de heer van Herlaar en de heer van Boxel. De keuze voor Sint-Michielsgestel als plaats om de cijzen te innen wijst erop dat de hertog hiermee zijn pijlen richtte op Herlaar. Het keizerlijk leen Boxel liet de hertog vooralsnog ongemoeid. In 1293 verklaarde de hertog nog dat de heer van Boxel evenveel rechten had als hij op de grond en bodem

¹⁷ Voor deze afbeelding is gebruik gemaakt van de 'gemeyntenkaart' van Leenders, die gebruik maakte van de kaart van de Bodem van Elde die Verhees in 1803 tekende. De parochie Gemonde is donker gearceerd. Zie: Leenders, *Gemeyntenkaart*, en BHIC, toegang 343, inv. nrs. 1714 en 1829.

van het bos in Elde.¹⁸ Bovendien vermeldt een cijnsregister van de heer van Boxtel te Boxtel een groot aantal cijnzen voor nieuwe erven gelegen in de Bodem van Elde, tot aan Middelrode toe.¹⁹

Op een gegeven moment werd er iets geregeld tussen de hertog en de heer van Herlaar. De cijnsdatum van de hertog te Sint-Michielsgestel was immers dezelfde als de cijnsdatum van de heer van Herlaar: Sint-Michiel (29 september), de plaatselijke patroonheilige.²⁰ De door de hertog ingestelde nieuwe cijnsdatums zijn voor zover bekend praktisch van aard. Geprobeerd werd om heen en weer gereis van de rentmeester zoveel mogelijk te beperken. Plaatselijke heren kozen nogal eens de feestdag van de plaatselijke patroonheilige als cijnsdatum.²¹ De hertog heeft kennelijk de cijnsdatum van de heer van Herlaar overgenomen. Vermoedelijk gebeurde dat met het overgeven van de heer van Herlaar van cijnzen betaald voor nieuwe erven in het noorden van Sint-Michielsgestel waarvan een groot deel vastgesteld was in oude penningen. Dit is kennelijk een oudere laag cijnzen. Wat er afgesproken werd over de bevoegdheid om nieuwe erven in Sint-Michielsgestel uit te geven, is nog niet helemaal duidelijk. De hertog gaf er nieuwe erven uit in de Bodem van Elde. De cijnzen die de hertog in de rest van het dorp inde kwamen deels van de heer van Herlaar, maar we kunnen nog niet uitsluiten dat er ook cijnzen voor uitgiften die namens de hertog gedaan werden tussen zitten. Daarnaast gaf de heer van Herlaar in 1563 een perceel uit gelegen aan het Hezelaar (in het noorden van het dorp aan de grens met de Bodem van Elde) tegen een cijns te betalen op Sint-Michielsdag.²² De meest eenvoudige gang van zaken is dat afgesproken werd dat de heer van Herlaar al zijn al bestaande cijnzen voor nieuwe erven aan de hertog gaf, dat de hertog hierna nieuwe erven uit mocht geven in de Bodem van Elde en de heer van Herlaar in de rest van het dorp.²³

De openbare rechtspraak

Hoe zit het met de openbare rechtspraak? De oudste vermelding van schepenen van 'Ghestel bij Herlaer' dateert uit 1336 of 1337.²⁴ Uit deze vermelding is niet op te maken onder wiens gezag deze schepenen stonden. Naast de openbare schepenbank van Sint-Michielsgestel functioneerde er in de zeventiende eeuw nog het leenhof van Oud-Herlaar.²⁵ Het feit dat de schepenbank in Sint-

¹⁸ Camps, *ONB I*, 602-603 nr. 496 d.d. 1293 juli 9.

¹⁹ Spierings, 'Het Middelroois Woud', 20.

²⁰ Van Asseldonk, 'Census domini ducis', 71; Spierings, 'De laatste gezworene', 5. Dit impliceert dat Sint-Michiel rond 1200 al de patroonheilige van de kerk van Sint-Michielsgestel was, zie ook: Spierings, 'Heren en vrouwen', 110: een zegel van de schepenbank van Sint-Michielsgestel uit 1464 toont de aartsengel Michaël.

²¹ Van Asseldonk, 'Census domini ducis', 69-81; idem, *De Meierij*, 367-493; idem, 'De laatmiddeleeuwse transitie', 38-44.

²² Spierings, 'De laatste gezworene', 5 vermeldt een uitgifte door de heer van Herlaar bij het goed Hezelaar.

²³ Zie ook Smulders, 'Esch en Echternach (II)', 30-31. Smulders wijst er op dat op goederen in Esch de last rustte om elk jaar de stadhouder van Echternach een maaltijd aan te bieden op Sint-Michielsdag. De heer van Herlaar hief in Sint-Michielsgestel cijnzen op Sint-Michiel. In Vught cijnzen op Sint-Lambertus en in Sint-Michielsgestel, Esch, Liempde en elders cijnzen op Sint-Maarten. De Sint-Maartencijnzen werden onder andere betaald uit het kasteel Baarschot, de Oude Hofstad en een hoeve in het oosten van Esch en werden afgedragen op Herlaarse leengoed de Wielse Hoeve in Gemonde. Smulders vermoedt dat deze cijnzen of goederen afkomstig zijn van de abdij Echternach. Zie ook: Spierings, 'Het Leenhof', 135 en idem, 'De laatste gezworene', 5 waar zij vermeldt dat de heer van Herlaar in 1563 in Gemonde een perceel uitgaf waarvoor de cijns op Sint-Maarten betaald moet worden.

²⁴ Kappelhof, THGH, regest nr. 204 d.d. 1336 of 1337 februari 14.

²⁵ BHIC, Toegang 304, Archieven van de Leen- en Laatsgerecht, inv. nr. 138 en 139, Rol van het Leenhof van Oud-Herlaar d.d. 1613-1654 en 1727-1776; inv. nr. 140, Processtukken 1613-1614.

Michielsgestel gespannen werd en niet in Herlaar, wijst er op dat de schepenbank van Sint-Michielsgestel geen voortzetting was een laatbank of het leenhof van de heer van Herlaar. De hertog kan een schepenbank in Sint-Michielsgestel gesticht hebben, om de heer van Herlaar onder druk te zetten. Een dergelijke strategie van de hertog is ook bekend in bijvoorbeeld Cranendonk (schepenbank gesticht in Maarheeze), Rixtel (schepenbank gesticht in Aarle), Someren (schepenbank in Someren) en Tilburg (schepenbank en stad Oisterwijk).²⁶ De aanwezigheid van een openbare schepenbank van de hertog in Sint-Michielsgestel kon onderhorigen van de heer van Herlaar verleiden zich onder de schepenbank en bescherming van de hertog van Brabant te scharen. Soms verloor de plaatselijke heer in zo'n situatie zijn heerlijkheid, zoals in Tilburg gebeurde.²⁷ Elders droegen heren bezit op aan de hertog om vervolgens beleend te worden met dat bezit vermeerderd met de heerlijkheid, zoals bijvoorbeeld gebeurde in Deurne, Mierlo en Moergestel.²⁸ Is dit ook in Sint-Michielsgestel gebeurd?

De gegevens lijken in die richting te wijzen. De hertog inde volgens de vanaf 1368 bewaard gebleven rekeningen van de kwartierschout van Oisterwijk geen boeten in Sint-Michielsgestel. Deze werden in heel Sint-Michielsgestel geïnd door de heer van Herlaar, zo blijkt uit de rekeningen van de rentmeester van de heer van Herlaar, die vanaf 1417 bewaard zijn gebleven.²⁹ Het leenboek van de hertog uit 1351 vermeldt een leengoed gelegen te Gemonde 'in den ghericht van Herlar'.³⁰ In 1503 blijkt het gebied waar de schout van Sint-Michielsgestel bevoegd was, aan Den Dungen te grenzen.³¹ Het een en ander betekent dat de heerlijkheid in de tweede helft van de veertiende eeuw heel Sint-Michielsgestel omvatte.³² Deze situatie zou ontstaan kunnen zijn door het aangaan van een leenband met de hertog van Brabant.³³ Het probleem is alleen dat Herlaar niet voorkomt in de veertiende-eeuwse leenboeken van de hertog.³⁴ De mogelijkheid van het aangaan en vervolgens vrij snel weer verbreken van een leenband met de hertog kan niet helemaal uitgesloten worden, maar er is een beter scenario. We zagen dat er iets geregeld werd tussen de hertog en de heer van Herlaar wat betreft de cijzen en het gezag over de gemene gronden. Het ligt voor de hand dat bij dezelfde regeling de openbare rechtspraak in heel Sint-Michielsgestel in handen kwam van de heer van Herlaar.

Conclusie

²⁶ Van Asseldonk, *De Meierij*, 394-395 (Someren), 396-398 (Cranendonk), 403-404 (Rixtel) en 445-446 (Tilburg).

²⁷ Van Asseldonk, *De Meierij*, 445-446.

²⁸ Van Asseldonk, *De Meierij*, 398-400 (Deurne), 401-403 (Mierlo) en 450 (Moergestel).

²⁹ Spierings, 'Keuren en Breuken', 73-74.

³⁰ RAB, Archief van het Leenhof van Brabant, inv. nr. 2, Stootboek, fol. 51v; idem, inv. nr. 4, Spechtboek, fol. 196. In 1314 strekte de Bodem van Elde zich uit 'totten gerechte van Herlaer'. Met het 'gerecht van Herlaer' zal hier de gemeint van Herlaar bedoeld zijn, zie voor het gebruik van jurisdictie- als gemeintsgrenzen: Van Asseldonk, 'De laatmiddeleeuwse transitie', 32.

³¹ Spierings, 'Keuren en Breuken', 72; SADB, Bossche Protocollen, inv. nr. 760, fol. 97.

³² Poncelet, *Le livres*, XLVII; Bormans, 'Seigneuries féodales', 217-218. De leenregisters vermelden vanaf 1479 consequent het huis en hof van Herlaar en de heerlijkheid Gestel als een gezamenlijk Luiks leen. Met dank aan Bas Aarts.

³³ Van Asseldonk, *De Meierij*, 456-460.

³⁴ RAB, Archief van het Leenhof van Brabant inv. nr. 4, Spechtboek, fol. 196v: Dirk van Horne staat ingeschreven met de aantekening 'Herlaer, men sal weten oft leen is'.

We krijgen dan de volgende gang van zaken. De omvang van de gerechtsheerlijkheid Herlaar kwam rond 1230 ongeveer overeen met de latere gemeente Sint-Michielsgestel. De heer van Herlaar had er de openbare rechtspraak en gaf er nieuwe erven uit van de gemene gronden. De hertog claimde in of kort na 1231 vanwege de verwerving van het graafschap Rode het heerlijke gezag binnen het gebied van de Bodem van Elde en zette die claim kracht bij door in Sint-Michielsgestel de cijzen voor de Bodem van Elde te innen. Ook stichtte de hertog daar een schepenbank. De heer van Herlaar protesteerde en het kwam tot een akkoord. De heer van Herlaar droeg cijzen over aan de hertog en deed afstand van zijn rechten op het uitgeven van nieuwe erven in de Bodem van Elde. De hertog van Brabant deed op zijn beurt afstand van de openbare rechtspraak. In dezelfde periode sloot de hertog ook een akkoord met de heer van Vught, de buurman van de heer van Herlaar.³⁵

Afkortingen

ARR	Archief van de Raad en Rekenkamer van de markiezen van Bergen op Zoom
BHIC	Brabants Historisch Informatie Centrum
OAA	Oud Administratief Archief
ONB	Oorkondenboek van Noord-Brabant
RAB	Rijksarchief in België
SADB	Stadsarchief van Den Bosch
THGH	Tafel van de Heilige Geest in 's-Hertogenbosch
WBA	West-Brabants Archief

Ongepubliceerde bronnen

I. Brabants Historisch Informatiecentrum 's-Hertogenbosch

Toegang 304, Archieven van de Leen- en Laatgerechten

inv. nr. 138 en 139, Rol van het Leenhof van Oud-Herlaar, 1613-1654 en 1727-1776

inv. nr. 140, Processtukken, 1613-1614

Toegang 343, Collectie kaarten en tekeningen van het Rijksarchief in Noord-Brabant

Inv. nrs. 1714 en 1829, Kaart van de Bodem van Elde getekend door Hendrik Verhees

Toegang 1791, OAA Boxtel

inv. nr. E261-E274, Rekeningen van de gezworenen van de Halderhei, 1718-1807

³⁵ Camps, *ONB I*, 236-237 nr. 160 d.d. 1232 mei 1: Boudewijn, heer van Vught, sloot op 1232 een overeenkomst met de hertog. Boudewijn gaf onder andere de helft van de heerlijkheid Vught met toebehoren, behalve hetgeen hij van de graaf van Gelre in leen had, over aan de hertog van Brabant.

II Stadsarchief 's-Hertogenbosch

Bossche Protocollen
inv. nr. 760

III West-Brabants Archief Bergen op Zoom

Archief van de Raad en Rekenkamer van de markiezen van Bergen op Zoom
inv. nr. 2659, vaststelling van de grens tussen Sint-Michielsgestel en Boxtel in de Theere- of Halderheide d.d. 1540 februari 27

IV Rijksarchief in België

Archief van het Leenhof van Brabant
Inv. nr. 2, Stootboek, 1351
inv. nr. 4, Spechtboek, 1374

Gepubliceerde bronnen

Bormans, S., 'Seigneuries féodales de l'ancien pays de Liège, in: *Bulletin de l'institut archéologique Liegeois*, deel X (Liege 1868).

Camps, H.P.H., ed., *Oorkondenboek van Noord-Brabant tot 1312. I De Meierij van 's-Hertogenbosch (met de heerlijkheid Gemert)* (2 bdn.; Den Haag 1979).

Enklaar, D.Th., *Gemeene gronden in Noord-Brabant in de Middeleeuwen*. Werken der Vereeniging tot Uitgaaf der Bronnen van het Oud-Vaderlandsche Recht, derde reeks 9 (Utrecht 1941).

Kappelhof, A.C.M., *Het archief van de tafel van de H. Geest van 's-Hertogenbosch. Regesten van oorkonden* (niet-uitgegeven inventaris in 4 dln.; 's-Hertogenbosch 1996-1997).

Poncelet, É., ed., *Le livre des fiefs de l'église de Liège sous Adolphe de la Marck* (Bruxelles 1898).

Literatuur

Asseldonk, Martien van, 'Census domini ducis. De cijzen van de hertog van Brabant in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1340-1351', in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 16 (1999) 33-95.

Asseldonk, Martien van, *De Meierij van 's-Hertogenbosch. De evolutie van plaatselijk bestuur, bestuurlijke indeling en dorpsgrenzen ca. 1200-1832* (Dissertatie, Oosterhout, 2002).

Asseldonk, Martien van, 'De laatmiddeleeuwse transitie en de oorsprong van gemeintes en heerlijke rechten op de wildernis in de Meierij van 's-Hertogenbosch', *Noordbrabants Historisch Jaarboek* 30 (2013) 12-50.

Doornmalen, Alois van, *De Herlaars in het Midden-Nederlandse rivierengebied (ca. 1075 – ca. 1400)* (Leiden 2017).

Leenders, K.A.H.W., *Gemeyntenkaart voor het Maas – Demer – Scheldegebied* (niet uitgegeven, versie 28 mei 2017).

Smulders, F.W. 'Esch en Echnach (II) en St. Michiels-Gestel', *Brabants Heem* 4 (1952) 29-32.

Spierings, M., 'De laatste gezworene van de Bodem van Elde', in: *Brabants Heem* (1976) 2-9.

Spierings, M., 'Oud Herlaar: Het kasteel, de leenhof, de heren en de heerlijkheid II. De leenhof van mijnen jonker van Perweys', *Brabants Heem* 28 (1976) 133-140.

Spierings, M., 'Oud Herlaar: Het kasteel, de leenhof, de heren en de heerlijkheid III. Keuren en Breuken in de heerlijkheid Herlaar', *Brabants Heem* 29 (1977) 71-77.

Spierings, M., 'Oud Herlaar: Het kasteel, de leenhof, de heren en de heerlijkheid IV. De heren en vrouwen van Herlaar', *Brabants Heem* 29 (1977) 105-113.

Spierings, Mechelien H. M., 'Het Middelroois Woud', in: *Om en in de Vrijdom van Den Bosch ('s-Hertogenbosch 1982)* 20-23.